

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ МІКРОСИСТЕМИ ОСНОВА

Сікорська З. С.

Луганський державний педагогічний університет ім. Тараса Шевченка

Родова назва *основа* і похідні від неї видові складають специфічну мікротерміногрупу в українській словотвірній термінології, її серцевину. Опорний компонент *основа*, поширюючись залежними членами, утворює разом з ними словосполучення термінологічного характеру. Залежні члени конкретизують поняття (*субморфна основа, основа інфінітива*), інколи надають додаткового значення (*афіксальна змішана основа*) або змінюють його (*твірна основа*). До складу цього тематичного об'єднання входить понад 130 номінативних одиниць, що знаходяться в різнобічних лексико-семантичних і словотвірних відношеннях. У ньому визначаються семантичні гнізда за такими ознаками: 1) функція (*твірна основа, формотворча основа, словозмінна основа, опорна основа*); 2) структура (*одноморфемна основа, суфіксоїдна основа, префіксоїдна основа, безсуфіксна основа, непереривиста основа, переривиста основа, багатокомпонентна основа, членована основа, тематична основа, оформлена основа, неформлена основа*); 3) частиномовна належність (*основа іменника, основа прислівника, основа займенника, числівникова основа, дієслівна основа*); 4) походження (*історична основа, запозичена основа, питома основа, індоєвропейська основа, праслов'янська основа, власне українська основа*); 5) морфонологічні явища (*консонантна основа, наголошена основа, ненаголошена основа, фузійна основа, нефузійна основа, нерухома основа, нерівноскладова основа, тверда основа*); 6) сполучуваність (*валентність основи, лівобічна валентність основи, правобічна валентність основи, міжосновна валентність*); 7) зміни в слові (*спрощення основи, перерозклад основи, ускладнення основи*). Найбільш численні гнізда термінів пов'язані зі структурою й морфонологічними особливостями основ. За структурною будовою тематичну підгрупу *основа* складають іменні словосполучення (*основа слова, нечленована основа слова, похідна мотивована основа слова, вторинна константна одиниця-основа*), виняток становлять кілька складноскладених утворень (*основа-корінь, основа-морфема, основа-слово*).

Для сучасної словотвірної термінології досить характерне явище еліпсиса – випускання підпорядкованого компонента в бінарному термінологічному словосполученні *основа слова* й активне вживання однослівного терміна *основа*, що використовується як опорний при утворенні двочленних номінативних одиниць. На базі двочленних термінів-словосполучень виникають багаточленні й таким чином виформовуються мікросистеми, що відображають родо-видове співвідношення понять і лексико-семантичну систематизацію: *основа [слова] – похідна основа – дієслівна похідна основа; основа [слова] – твірна основа – первісна твірна основа – дієслівна первісна твірна основа*.

Найчисленнішу групу термінів-словосполучень складають дволексемні номінації (*твірна основа, зв'язана основа, похідна основа, немотивована основа, жива основа*), у яких опорним компонентом виступає іменник *основа*, а

уточнюючим прикметник, як правило, відносний (*аломорфна основа, афіксальна основа, афіксоїдна основа, варіативна основа, вокалічна основа, граматична основа, коренева основа*) або пасивний дієприкметник, близький до прикметника (*закрита основа, елізована основа, запозичена основа, змінювана основа, розчленована основа, складена основа*), рідше деетимологізований якісний прикметник, виражаючи незмінну, сталу ознаку (*чиста основа, вільна основа, м'яка основа, тверда основа, проста основа, складна основа*) чи іменник у формі родового відмінка (*основа інфінітива, основа словозміни, основа словотворення, основа формотворення*). Трапляються випадки, коли в ролі уточнюючого компонента використовується прикметник числівникового походження: *первинна основа, вторинна основа, третинна основа*.

За структурою прикметник найчастіше буває суфіксальним (*інфіксальна основа, комплексна основа, префіксальна основа, радикальна основа, фузійна основа*), рідше – префіксальним (*невивідна основа, неелізована основа, нерухома основа, моноконсонантна основа, поліморфемна основа*), складно-суфіксальним (*багаточленна основа, двочленна основа, одноморфемна основа, словотвірна основа, рівноскладова основа*) та непохідним (*жива основа, м'яка основа, питома основа, повна основа, проста основа*) і зрідка префіксально-суфіксальним (*безафіксна основа, безпрефіксна основа*).

Три- і чотирикомпонентні терміносполуки утворюються шляхом уточнення семантики стрижневого номена або опорної дволексемної одиниці конкретизуючими членами (*основа мотивуючого слова, морфемно подільна основа, синхронно твірна основа; запозичена афіксоїдна основа, похідна вторинна основа, прикметникова членована непохідна основа*).

До досліджуваної термінології входять також іменні складені три- і чотиричленні найменування, у яких терміноелемент *основа* в складі залежних компонентів. Ці словосполучення відзначаються різноманітністю структури: іменник + іменник + іменник (*перерозклад основи слова, опрощення основи слова*), іменник + прикметник + іменник (*валентність дієслівних основ, валентність прикметникових основ*), прикметник + іменник + іменник (*подвійна подільність основи, залишкова подільність основи*), прикметник + іменник + прикметник + іменник (*афіксальна валентність складної основи*), прикметник + прикметник + іменник + іменник (*одноелементна правобічна валентність основи*), іменник + прикметник + прикметник + іменник (*валентність непохідної прикметникової основи*), іменник + іменник + числівник + іменник (*подільність основи першого ступеня*).

Отже, високу активність виявляє традиційний спосіб найменування спеціальних понять шляхом словосполучень різних типів. На продуктивність аналітичного способу звертають увагу дослідники словотвору інших галузевих термінологій.

Аналізовану тематичну підгрупу збагачує саме синтаксичний спосіб, бо він продукує терміни, спроможні передавати специфіку родо-видових відношень у назві спеціального поняття, уточнювати чи конкретизувати значення гіпероніма.

Основною провідною тенденцією в утворенні термінологічних назв мікросистеми *основа* є зосередження активного словотворення в небагатьох моделях, продуктивними виступають словосполучення з двома та трьома терміоелементами типу “прикметник + іменник” (*непереривиста основа, подвоєна основа, комплексна основа, непохідна основа, немотивована основа*), “прикметник + прикметник + іменник” (*непохідна дієслівна основа, твірна прикметникова основа, іменникова незмінна основа, прикметникова словозмінна основа, складна іменникова основа*), інші утворення складають незначну частину.

Більшість терміносполучень характеризується однозначністю. П'ятій частині номінативних одиниць властива полісемія, яка може бути різною. Іноді багатозначний термін позначає близькі поняття (*основа [слова], базова основа, вільна основа, вторинна основа, граматична основа, зв'язана основа, лексична основа, мотивована основа, мотивуюча основа, неподільна основа, словозмінна основа, твірна основа*), часом – віддалені (*афіксальна основа, вивідна основа, коренева основа, непохідна основа, подільна основа, похідна основа, складена основа, складна основа, чиста основа*). Семантична амплітуда коливається в межах 2-3 значень (*афіксальна основа, базова основа, вивідна основа, вільна основа, вторинна основа, зв'язана основа, лексична основа, мотивована основа, мотивуюча основа, незмінна основа, неподільна основа, непохідна основа, подільна основа, проста основа, складена основа, граматична основа, коренева основа, первинна основа, складна основа, словозмінна основа*), дуже рідко – 4 (*похідна основа, чиста основа*) або 5-6 (*твірна основа*). Окремо взятий термін сприймається, як правило, у своєму первинному значенні. Так, *похідна основа* розуміється як основа, що ділиться на морфеми. Лише контекст сприяє уточненню значення терміна, з'ясуванню його справжнього змісту. Пор.: 1) Відсубстантивні дієслова сучасної української мови зберігають виразні словотвірні зв'язки з похідними іменниковими основами, на базі яких вони утворилися. Їхні кореневі морфеми включають іменні суфікси або їх варіанти: (*бонд-ар*)-юва-ти, (*вівч-ар*)-юва-ти [Городенська 1981:33]; 2) Мотивована похідна основа – це основа похідного слова. У кожній похідній основі завжди закладена твірна основа. ...Похідна основа семантично мотивується твірною основою [Словотвір 1979:41].

Поряд з моно- та полісемією органічними елементами тематичної підгрупи є синоніми, антоніми, які, взаємодіючи, переплітаються і завершують складну побудову мікросистеми. Синонімічними відношеннями охоплено біля 25 термінів, антонімічними – 20, синонімо-антонімічними – 5.

У мікротерміногрупі поширена абсолютна синонімія, ті самі словотвірні поняття можуть виражатися різними термінами, стилістично нейтральними. У синонімічні ряди об'єднується від 2 до 11 елементів, причому переважають двочленні ряди. Синонімічні ряди виникають за різними ознаками: лексичною (*коренева основа, проста основа, неподільна основа, непохідна основа, нерозкладна основа, невивідна основа, нечленована основа, одноморфемна основа, радикальна основа, первинна основа*; *запозичена основа, іншомовна основа*;

складна основа, комплексна основа, поліморфемна основа, складена основа, багатоморфемна основа, багаточленна основа; похідна основа, мотивована основа, подільна основа, вторинна основа, вивідна основа), синтаксичною (основа прислівника, прислівникова основа; основа формотворення, формотворча основа; похідна прикметникова основа, основа похідного прикметника), словотвірною (змінна основа, змінювана основа), морфемною (опрощення основи, спрощення основи), фонетичною (формотвірна основа, формотворча основа; словотвірна основа, словотворча основа), лексико-синтаксичною (ад'єктивна основа, прикметникова основа, основа прикметника; словозмінна основа, пень, тема), лексико-словотвірної-синтаксичною (твірна основа, словотвірна основа, основа словотворення, базова основа, мотивуюча основа, мотивувальна основа, дериваційна основа, дериваційно мотивуюча основа, вихідна основа, вивідна основа). Спостерігається як паралельне вживання синонімів (основа словозміни, словозмінна основа; непохідна основа, немотивована основа), так і нерегулярне (спорадичне) деяких (основа словотворення, базова основа; радикальна основа; пень, тема).

У процесі антонімотворення активна роль належить одному з компонентів словосполучення або слова (морфемі), що виражає значення диференційної семи й зумовлює антонімію цілої номінативної одиниці (*тверда основа, м'яка основа; лівобічна валентність основи, правобічна валентність основи; іменникова змінна основа, іменникова незмінна основа; оформлена основа, неформлена основа; основа синхронно похідна, основа синхронно непохідна; похідна лексична основа, непохідна лексична основа; одноморфемна основа, поліморфемна основа; моноконсонантна основа, поліконсонантна основа*).

Серед антонімів розрізняються ті, що не мають синонімічних пар (*наголошена основа, ненаголошена основа; фузійна основа, нефузійна основа; безпрефіксна основа, префіксальна основа; безсуфіксна основа, суфіксальна основа; безафіксна основа, афіксальна основа*), і ті, що утворюють синонімічні пари (*усічена (елізована) основа, неусічена (неелізована, повна) основа; закрыта (консонантна) основа, відкрита (вокалічна) основа; переривиста (розчленована, некомпактна) основа, непереривиста (нерозчленована, компактна) основа; зв'язана основа, незв'язана (вільна) основа; повне опрощення основи, неповне (часткове) опрощення основи*).

Отже, будучи найважливішою частиною української словотвірної термінології, тематична підгрупа *основа* являє собою чітку, але незамкнену структурно-семантичну мікросистему, що сформувалась у зв'язку з бурхливим розвитком словотвору в другій половині ХХ ст. Розширення та удосконалення словотвірної галузі знань породжує нові поняття, для вираження яких служать терміносполучення.

Література

Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова. – К.: Наукова думка, 1981.

Словотвір сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1979.